

Yavuz Aykan,

Rendre la justice à Amid: Procédures, acteurs et doctrines dans le contexte Ottoman du XVIIIème siècle,

Koninklijke Brill, Leiden, 2016, 274 s. ISBN 978-9-00429-210-9.

Yavuz Aykan'ın “Rendre la justice à Amid: Procédures, acteurs et doctrines dans le contexte Ottoman du XVIIIème siècle” (Amid'i Yargılamak: 18. Yüzyıl Osmanlı Bağlamında Davalar, Aktörler ve İctihatlar) adlı, ilk olarak 2005-2012 yılları arasında l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales'de (EHESS) müteveffa Gilles Veinstein danışmanlığında doktora tezi olarak hazırlanan çalışması, teşekkür, önsöz, giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmakta ayrıca siciller ve Osmanlı Hanefiliği ile onun öncülleri üzerine hasredilen iki de ek içermektedir.

Giriş kısmında Max Weber'in “rasyonel bürokrasi, geleneksel ve karizmatik otoriteler” kavramsallaştırmalarını kullanan yazar, bu kavramsallaştırmaların Avrupa merkezci doğalarına dikkat çekmektedir. Weberci okuma biçimi taşıdığı Avrupa merkezci tözle birlikte hukuk ve toplum arasındaki ilişkiyi zamandan ve mekândan aşkın bir şekilde okuma eğilimi içerisindedir. Böyle bir okuma tarzı kuşkusuz Osmanlı hukuk tarihi bakımından birçok şeyi gözden kaçırmaya gebe dir. Yazar, çalışmasında söz konusu Weberyen yaklaşımı reddeden ve bir bütün olarak İslâm toplumlarının benzer özellikler sergilediği tezine karşı çıkan bir yaklaşım biçimini benimsemiştir (s. 2-4).

Avrupa tarihçiliğinde daha çok “mikro tarih” çatısı altında yapılan ve hukuku, kadı ile mahkemeye müracaat edenler arasında bir müzakere olarak gören yaklaşım tarzını benimseyen yazar, Osmanlıda adalet kurumlarının ve aktörlerinin çoğulluğu üzerinde durmuştur. Böyle bir yaklaşım doğrudan Osmanlı İmparatorluğunda hukuki prosedürlerin kompleks yapısını gözler önüne sermektedir (s. 9). Bu nedenle yazar açısından sadece Şeyhülislam fetva mecmuaları ya da valiler tarafından kaleme alınan ve kadılara gönderilen “buyruhdular” üzerine çalışmak belirli bir zaman ve mekânda Osmanlı hukuk tarihinin tek bir cephesini gösterecektir. Aynı şekilde yazara göre, yalnızca davaların kendisine odaklanan ve vali, müftü gibi diğer aktörlerin sürece katılımına dikkat etmeyen çalışmalar da hukuk tarihine yönelik tatmin edici bir resim sunamazlar (s.12). Bu bakımdan yazarın çalışma sahasına yönelik problemlerinden birisini hem sürecin kendisinin hem de sürece dâhil olan aktörlerin “çoğullaştırılması” olduğu söylenebilir. Tarihsel bakımdan çoğullaştırma ancak adaletin tesisinde birbirleriyle kesişen ve belirli bir

düzye diyalog kuran aktörler arasında dengeli bir ilişki tesis etmekle mümkün olmaktadır. Yavuz Aykan, böylece 18. yüzyıl Diyarbakır'ında adalet alanında ve yargı hiyerarşisinde yer alan çeşitli aktörleri daha fazla tarihselleştiren bir yaklaşım önermektedir (s.13). Bu bağlamda yazarın başlıca amacı, adaletin ne keyfi olduğunu ne de yalnızca merkezi otoritenin doğrudan bir yansıması olduğunu göstermektir.

Kitabın giriş bölümünden sonra gelen kısmı, "Prologue: l'espace historique" (Öndeyiş: Tarihsel Uzam) adlı bölümdür. Kürdistan bölgesinin tarihsel olduğu kadar coğrafi sınırlarının çizilmeye çalışıldığı bu bölümde yazar, Kürdistan teriminin tarihsel ve vokabüler kullanımını tartışmaktadır. Söz konusu kullanımların dışında yazar, Safaviler ile Osmanlılar arasında bölgenin yönetimi konusunda farklı yaklaşımlarının olduğunu altını çizmektedir. Söz konusu farklılık uyarınca, Safaviler bölgeyi doğrudan kendi yönetimleri altına almak istemelerine karşın, Osmanlılar, Kürt beylerinin daha çok otonom bir pozisyonda olduğu "dolaylı" bir yönetim anlayışını tercih etmektedir. Osmanlıların bölgeye yönelik tercih ettikleri bu "dolaylı" yönetim, bölgenin Kürt beylerinin Osmanlı merkezinin yanında saf tutmalarında güçlü bir etkidir. Kürtlerin, Osmanlı yanında yer almalarının yazara göre diğer bir nedeni ise çoğunluk itibarıyla Sünni İslâm'a mensup olmalarıdır (s.18-19).

Kitabın "L'administration de la justice à Diyarbekir: le cadı et le gouverneur (vâli)" (Diyarbakır'de Yargı Yönetimi: Kadı ve Vali) adlı birinci bölüm, başlıca iki kısma ayrılmaktadır. İlk kısım, kadının yargı hiyerarşisindeki yeri ve önemi ile birlikte kadının yargı dışında yer alan görevlerine ilişkindir. Bölümün ikinci kısmında ise valinin yargı alanındaki etkinliği ve daha geniş olarak özellikle yerel bağlamda Osmanlı yargı idaresi üzerindeki etkisi tartışılmaktadır. (s.36-37).

Kitabın diğer bölümleri gibi ampirik malzemenin bolca kullanıldığı bu bölümde, Kara Yusuf'un biyografisinden hareketle, kadılığın ekonomik olduğu kadar, aktörler adına kariyer bakımından da sembolik önemini vurgulayan yazar, ilmiye teşkilatı içerisinde 18. yüzyılda kadılık kurumu üzerinde kontrolün imparatorluğun klasik çağındaki kadar katı ve sert olduğunun altını çizmektedir (s. 43-46). Yazar, bu tespitini bir adım ileri taşımaya da vardığı bu sonuçtan hareketle, tarih yazımında yer alan gerileme-bozulma paradigmasının ne kadar kusurlu olduğu tespiti yapılabilir. En azından bu çalışma bağlamında ilmiye teşkilatında bir bozulmadan söz edemeyeceğimizi, olsa olsa bir değişimden ya da dönüşümden bahsedebileceğimizi söyleyebiliriz.

Kadılık doğası itibariyle salt yargı ile ilintili bir makam değildir. Taşrada kamusal düzenin sürdürülmesi, sultanî otoritenin tesisi ve Osmanlı meşruiyetinin korunması gibi imparatorluk merkezi açısında hayati öneme sahip nosyonlar kadılara tevdi edilmiştir. Dolayısıyla kadılık makamı hukukla ilgili olduğu kadar, politik bir zaviyeye de sahiptir. Yazar, Diyarbakır Eyaletinde görev yapan kadıların bu kuramsal çerçeve içerisinde yer aldıkları tespitini yapmıştır (s. 46).

Birinci bölümün ikinci kısmında Yavuz Aykan, valinin taşradaki pozisyonu ve yargı hiyerarşisi içindeki yeri sorunsallaştırmaktadır. Taşrada kadı ile valinin bir iktidar paylaşımı içinde olduğunu vurgulayan yazar, kadının görevlerini ağırlıklı olarak yargı alanı içinde tanımlarken, valinin görevlerini daha çok “yürütme” alanı içinde görmektedir. Vali, bazı durumlarda kadının yetki alanına müdahale edebilirken, kadı da özellikle tebaaya yönelik yürütme kanadından gelen hukuksuzlukla mücadele edebilmektedir (s.50-55). Buna karşılık vali ile kadı arasındaki ilişki her zaman çatışma dayanmamakta, taşrada otoritenin tesis edilebilmesi ve düzenin sürdürülebilmesi için bu görevliler arasında uyum da oldukça önemlidir. Osmanlı siyasal dilinde önemli bir yeri olan adalet mefhumu ve ondan neşet eden adil hükümdar imajı, taşranın kamusal hayatı için vazgeçilmezdir. Yalnız valinin, kadının yetki alanına girmesi her zaman validen kadıya doğru giden bir seyir izlememekte, tersi durumlar da geçerli olmaktadır (s. 67-69).

Kitabın “Le cadi et la certification des droits dans la ville d’Amid” (Amid Şehrinde Kadı ve Hakların Belgelenmesi) adlı ikinci bölümünde yazar, kadının yargıçlık görevinin yanında önemli görevlerinin arasında tarih yazımının çok önem vermediği günümüzdeki noterliğe benzer bir görevi olduğunu belirtmektedir. Bu bölümde yazar, mahkeme dışında kişilerin kendi aralarında yaptıkları temessük adı verilen belgelerle, bizzat kadılar tarafından kişilere verilen hüccet adlı belgeleri detaylı bir şekilde incelemektedir.

Yazara göre, meşruiyetini yargısal güçlerden değil, sözleşmenin tarafları arasında önceden tanınan “güven”den alan temessük adlı belge, mahkeme dışında, kişiler arasında yapılan bir sözleşmeyi somutlaştırmak ve söz konusu sözleşmeyi doğrulamak amacı taşır (s. 92-94). Temessüklerin yanında kadının onayından geçen ya da doğrudan kadı tarafından verilen ve gündelik hayatta yaptırım gücü olan belgelere ise hüccet adı verilmektedir. Ampirik malzemenin oldukça detaylı bir şekilde incelendiği kitabın bu bölümünün “belgesel” niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Yazar, burada kefillik, vasilik, kayyumluk, evlilik ve evlat edinme gibi hukuki işlemlerle ilgili birçok örneğe müracaat etmektedir. Örneklerin bu

kadar geniş bir yelpazeden verilmesi, mahkeme sınırlarının ve bu sınırlarla ilintili kadının görev ve yetkilerinin genişliğini göstermesi bakımından dikkate şayandır.

Kitabın, “Les müftis, les opinions casuistiques (fetwas) et les textes hanefites” (Müftüler, Vicdanî Hükümler (Fetvalar) ve Hanefi Metinler) adlı üçüncü bölümü, diğer bölümler gibi iki kısımdan oluşmaktadır. Bölümün ilk kısmı müftülerin dava süreçlerindeki konumu ve davalara ilişkin görüşlerinin değeri üzerinedir. Bu kısım aynı zamanda müftülerin fetvaları ile bu fetvaların dayandığı İslâm fıkhnının büyük referans metinleri arasındaki ilişkinin incelendiği yerdir. Diyarbakır’ın politik ve dini dinamiklerinin daha geniş bir bağlamda analiz edildiği ikinci kısımda yazar, imparatorluğun uzak bölgelerinde senkretik (syncrétisme) inançlara sahip insanlar arasında Sünni İslâm’ın yayılmasında eyalet müftülerinin merkezi rolünü keşfetmektedir (s. 162).

Yazarın işlediği birçok belgeden anlaşıldığı kadarıyla müftüler hazırladıkları fetvalarıyla sadece hukuki süreçlerde yer almamakta, mahkeme dışında yapılan sözleşmelere “ulema”dan kişiler olarak katılabilmekte, hatta fetva vermeksizin “ehl-i vukuf/bilirkişi” olarak mahkemede bulunabilmektedirler (s. 170-171). Alanın önemli isimlerinin çalışmalarına dayanan yazar, 18. yüzyıl Amid örneğinden hareketle hukuk alanında kanundan şeriata doğru bir ivmenin olduğunu söylemektedir. Yazar bu sonuca, mahkemede kadının önünde fetvaların bolca kullanılmasından hareketle ulaştığı iddia edilebilir. Fakat akabinde yazar, kanundan şeriata doğru ortaya çıkan ivmenin kanun pratiğinin şeriat tarafından tamamiyle yerinden edildiği ve şeriatın, hukukun tek kaynağı haline geldiği zannını doğrulamaması gerektiği uyarısını yapmaktadır. Tam tersine mahkemelerde fetvaların bolca kullanılması kanunla şeriatın karşılıklı ilişkisinin güçlü bir örneğini teşkil etmektedir. Dolayısıyla kanun, şeriat referanslı metinlerle konsülde edilmekte, söz konusu metinlerle bütünleştirilip, yeniden yorumlanmaktadır (s. 183-184). Bu nedenle genel olarak fetvaların belirgin bir emperyal karakteri olduğu ve Osmanlı hukukunun kurumsal kimliğinin taşrada oldukça etkili olduğu iddia edilebilir.

Yavuz Aykan, üçüncü bölümün ikinci kısmında bölgenin göçebe Yezidilerinden olan Mamo adlı birisinin, Tacir Ömer adlı birisini öldürdüğü davayı detaylı bir şekilde incelemektedir. İlk başlarda bir cinayet davası gibi görünse de dava, katil zanlısının Yezidi kimliğiyle beraber Yezidiliğin “heretiklik ve sapkınlık” ile ilintilendirildiği bir davaya dönüşmüştür. Bu andan itibaren söz konusu dava, hukuki olduğu kadar politik bir hüviyet taşımaya teşnedir. Yazar, bu dava özelinde Hanefiliğin bölgedeki yayılmasında müftülerin rolünü ve Bab-ı Ali’nin

merkezden uzak bölgelerde Hanefilik bağlamında politikasını sorgulamaktadır (s.193-194).

Çalışmasında Yezidi sözlü kültüründe yer alan İslâm'dan eski ve ayrı bir Yezidilik imajına hiç değinmeyen Aykan, Yezidilerin İslâm'dan saptıklarına ilişkin sonrasında modern Türk tarihçilerinin miras alacağı Osmanlı çizgisine yakın durmaktadır. Yazara göre Yezidilik, Musul yakınlarında 12. yüzyılda Adeviyye adlı bir sufi tarikat olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Yezidiliğin kurucusu olarak Emevi soyundan gelen Şeyh Adi bin Musafir adlı birisinden bahsedilmektedir. Aykan, ilk başlarda Sünni İslâm'ın dışında kabul edilmeyen bu dini hareketin, Şeyh Adi bin Musafir öldükten sonra marjinalleştiğini ve İslâm dışı olarak kabul edilmesinin Osmanlı'nın bölgeye gelişiyle gerçekleştiğini vurgulamaktadır (s. 200-204). Osmanlı ile Yezidiler arasındaki ilişkinin mahiyetini anlayabilmek adına yazar, daha önce çalışılmamış ve Süleymaniye Kütüphanesinde bulunduğu Ebusuud Efendi'nin fetvasıyla Molla Salih el-Kürdi el-Hakkârî'nin fetvasını karşılaştırmaktadır. Her ikisi de doğrudan Yezidilik ve Yezidiler üzerine olan bu fetvalar, hem merkezin Hanefi bakış açısını hem de merkezden uzak, Şafii ulemanın konuya ilişkin görüşlerini yansıtmaktadır. Dolayısıyla her iki fetva da Yezidiliğe dair Sünni bir bakış açısına sahip olsa da yerel ve emperyal perspektifleri ayrı ayrı taşımaları çalışma adına oldukça önemlidir (s. 204-205).

Sanık Mamo davasında yerel müftü, Yezidilerin Osmanlıya karşı politik tavırlarını dava sürecine dâhil edebilmek için oldukça karışık bir hukuki yol izlemiştir. Cinayet ve eşkıyalık gibi konularla ilintili olan davaya müftü, inançsızlık, sosyal düzen ve sultanın kamusal rolü gibi konuları “mahirane” bir şekilde ilişirmiştir. Böylece yazara göre müftü, imparatorluğun uzak bir köşesinde asayişle ilintili bir vakada, sultani otoriteyi tesis etmekle mükellef bir memur gibi iş görmektedir (s. 219). Dolayısıyla Yezidi Mamo'nun davası, Yezidiliğin hem sultani otorite hem de Sünni İslâm'a karşı tehlikeli bir inanç olarak addedildiği için tepeden tırnağa politik bir davadır. Yazarın bulgularına bakacak olursak söz konusu davada yargılanan sadece sanık Mamo değil, Yezidiliğin bizzat kendisidir. Buradan hareketle merkez tarafından atanan Hanefi müftünün kadı ve vali ile birlikte taşrada sultani otoritenin tesisinde önemli bir işlevinin olduğu iddia edilebilir (s. 225-226).

Genel olarak değerlendirirsek, Yavuz Aykan'ın Osmanlı hukuk tarihi üzerine yaptığı çalışması, saha özelinde geçmişin tarih disiplini altında çoğullaşması bakımından oldukça önemlidir. Dolayısıyla çalışmanın kadı, vali ve müftü gibi tarihsel öznelerin pozisyonunu çoğullaştırması açısından başarılı olduğu söylenebilir.

Yazar, çalışmasında yerel olanı içeren şer'iyeye sicilleri ile merkezi perspektifi taşıyan mühimme defterlerini yetkin bir şekilde kullanmıştır. Bu kullanım kuşkusuz yazarın tarihsel aktörler üzerinden hukukun hem yerel hem de emperyal karakterinin başarılı bir şekilde serimlemesini sağlamıştır. Bu tarz bir yaklaşım ise hukuksal olanın nasıl sabit, değişime kapalı olmaktan uzak olduğunu göstermesi bakımından hayatidir. Çalışmada tek ve evrensel bir bakış açısına karşı, yerel olanın merkezi olanla uyumlu bir şekilde birlikte yer alması, çalışmanın en önemli özelliğinden biridir. Ayrıca geçmişin çoğullaşması, yerel ve emperyal vaziyetin anlaşılması, salt aktörlerin çoğullaşması ile olmamakta, bizatihi hukuki kaynaklarının daha çoğul bir şekilde ele alınması ile mümkün olmaktadır. Bu açıdan yazarın, Osmanlı hukuk tarihi içinde hem şeriat referanslı metinlerin hem de sultanî kanununun uyumlu bir şekilde yer aldığını göstermekte başarılı olmuştur.

Çalışma, hem tarihsel özne hem de konunun resmî yüzünün çoğullaşması açısından başarılı olmasına rağmen, “mikro tarih” bakımından aynı başarıyı gösterememiştir. Görevlilerle sıradan kişiler arasında bir müzakere alanı olan hukukun, metinde sürekli olarak resmi yanı anlatılmış, çalışmanın sorunsalını, hikâyenin “resmî” yüzü oluşturmuştur. Kullanılan ampirik malzemede sıradan kişiler kendilerine yer bulmuş olsalar da resmî olanın anlaşılmasında bir “arka fon” olmaktan öteye gidememişlerdir. Çalışmada, Rankeci tarihçilik pratiğini hatırlatır mahiyette yazarın “olayların kendi kendilerine konuşmalarına” izin veren tavrı, sıradan insanların öznelliğini yok etmiştir. Olgular ile olay arasında görece dengede olması gereken ilişkide yazarın olay anlatısına ağırlık vermesi, sınıf, toplumsal cinsiyet gibi olguların çalışmada yeterince yer almasını engellemiştir. Dolayısıyla çalışmanın mikro tarihin öngördüğü, hikâyeyi “aşağıdan anlatma” stratejisinin iyi işlemediği söylenebilir. Ayrıca yine geçmişin çoğullaştırılmasına paralel olacak şekilde yazar, imparatorluk sathında yerel ve emperyal olanlar arasında başarılı bir diyalog kurmuş olmasına rağmen, özellikle imparatorluğun emperyal vizyonunu çağdaşı diğer erken modern imparatorlukların vaziyetleriyle karşılaştırmakta isteksiz olması, Osmanlı adına emperyal olanın belirsizleşmesine neden olmuştur.

Emre Elmas

Trakya Üniversitesi